

۱. مقدمه

موضوع حجاب و عفاف، یکی از مهم‌ترین مسائل مذهبی و اجتماعی است که نگاهی گذرا به آن نشانگر این واقعیت است که هیچ‌گاه و در هیچ دوره‌ای، اجماع کامل در مورد این موضوع وجود نداشته است و امروزه حجاب از محوری‌ترین مباحث در دستور کار مکاتب مختلف سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و دینی - مذهبی قرار گرفته است. مسئله حجاب و عفاف دارای ابعاد فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی و برخوردار از مؤلفه‌های مذهبی - معنوی، منزلتی، شخصیتی و رفتاری با قابلیت بررسی از زوایا، پارادایم‌ها و منظرهای مختلف است (عباس‌زاده و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۱۱۱) که حفظ و رعایت آن، نقش مهمی در سلامت روح و جسم افراد، چه در حیطه فردی و چه اجتماعی دارد (صفرزاده، ۱۳۸۸؛ افشانی و زارعان، ۱۳۹۳ و خرمی مشگانی، ۱۳۹۲). حجاب به عنوان یک پیوند میان فرد و جامعه، نمادی از فرهنگ و آیین‌های جامعه است (روبی، ۲۰۰۶) که در جوامع اسلامی در جایگاه یک الزام اجتماعی و مذهبی و بخش جدایی‌ناپذیر از هویت و فرهنگ اسلامی، به عنوان یک سپر حمایتی، از زن و مرد و کل جامعه در برابر فساد و تباهی محافظت می‌کند (درایه، ۲۰۱۰).

از آنجاکه حجاب و عفاف به عنوان یک پیام ارتباطی، علاوه بر انتشار شعار اسلام، زمینه ایجاد ارتباط و حضور مناسب در جامعه اسلامی با دیگران را فراهم می‌گرداند، یکی از دغدغه‌های فرهنگی و اجتماعی جامعه ایرانی - اسلامی، به ویژه از دهه ۸۰ به بعد به شمار می‌رود که توجه به عوامل و سازمان‌های نهادینه‌سازی آن، مورد توجه کارشناسان و صاحب‌نظران مختلف قرار گرفته است (قربانی سپهر و همکاران، ۱۳۹۷، ص ۱۱۰).

بدون شک موضوع نهادینه‌سازی عفاف و حجاب، نیازمند توجه و مشارکت همگانی است که در این میان نقش نهادهای فرهنگی نسبت به سایرین، پررنگ‌تر است و آنها می‌توانند در این زمینه پیشگام باشند و اقدامات مؤثری انجام دهند. به همین دلیل مسئله اصلی پژوهش حاضر، بررسی نقش نهادهای فرهنگی در ترویج و نهادینه‌سازی حجاب و عفاف در جامعه است. به عبارت ساده، مسئله اصلی این است که نهادینه‌سازی حجاب و عفاف توسط نهادهای فرهنگی، چگونه و از دریچه چه فرایندهایی شکل می‌گیرد و مدل پارادایمی آن چگونه است؟

1. .Roobi
2. .Deraye

براین اساس، سؤالات فرعی شامل موارد زیر است:

- چه فرایندهایی در نهادینه‌سازی حجاب و عفاف اثرگذار هستند؟
- چه شرایطی منجر به نهادینه‌سازی حجاب و عفاف می‌شوند؟
- چه شرایطی نهادینه‌سازی حجاب و عفاف را تقویت یا تضعیف می‌کنند؟
- شرایط و عوامل اثرگذار بر نهادینه‌سازی حجاب و عفاف چیست؟
- راهبردها و استراتژی‌های نهادینه‌سازی حجاب و عفاف چیست؟
- پیامدها و نتایج نهادینه‌سازی حجاب و عفاف چیست؟

۲. مبانی نظری و پیشینه

حجاب و عفاف از موضوعات مهم ارزشی و فرهنگی در جامعه هستند که با نظریات مختلف، قابل تبیین و تحلیل هستند. از جمله این نظریات، نظریه کاشت گربنر^۱ (۱۹۶۹) است که بر روش‌هایی تمرکز دارد که رسانه‌ها می‌توانند آثار تدریجی و درازمدت بر تصویر ذهنی مخاطبان و مفهوم‌سازی آنان از واقعیت اجتماعی شکل دهند که بر این اساس بهره‌مندی از قدرت رسانه‌ها در زمینه معرفی، ترویج و نهادینه‌سازی حجاب می‌تواند مد نظر قرار گیرد. همچنین نظریات شناختی که بر اساس آنها یادگیری، فرایندی درونی است که می‌تواند به صورت تغییر فوری در رفتار آشکار، ظاهر نشود؛ بلکه به صورت توانایی‌هایی در فرد ایجاد و در حافظه او ذخیره می‌شود و هر زمانی که بخواهد، می‌تواند آن توانایی‌ها را مورد استفاده قرار دهد و از آنها استفاده کند (سیف، ۱۴۰۲). با توجه به اینکه حجاب و عفاف، یک رسانه و نمایشگر یک ارزش و هنجار پذیرفته شده برای مسلمانان است، می‌توان از نظریه چهارچوب‌سازی برای توضیح آن استفاده نمود. بر اساس نظریه چهارچوب‌سازی، چهارچوب‌ها، ساختارهای شناختی بنیادی و اساسی هستند که نحوه ارائه و ادراک واقعیت را تعیین و به فرد کمک می‌کنند تا بتواند دنیای اطراف خود را تفسیر کند. بدین لحاظ، چهارچوب‌ها را می‌توان طرح‌واره‌های شناختی دانست که بر نحوه ادراک و فهم ما از واقعیت تأثیر می‌گذارند و به افراد امکان می‌دهند تا اتفاقات را درک کنند و با توجه به یک قاعده پذیرفته و هماهنگ با جامعه رفتار نمایند. آنچه در بررسی نهادینه‌سازی حجاب و عفاف از این نظر مهم است و باید به آن عنایت شود، توجه به چهارچوب‌های موجود در جامعه و ارتباط و

1. Gerbner

تبادل آن با سایر موضوعات و مفاهیم سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است که نگاهی جامع را طلب می‌کند. علاوه بر این، بر اساس نظریه انتخاب عقلانی،^۱ تصمیمات افراد در راستای افزایش سود و فایده جهت ارضای نیازهای مادی و معنوی خود است که درباره حجاب، اگر افراد به آثار مادی و معنوی آن آگاه شوند و بتوانند از آن بهره‌مند گردند، رعایت و نهادینه‌سازی آن را می‌توان انتظار داشت.

حجاب و عفاف از جمله مسائلی هستند که پژوهش‌های مختلفی درباره آنها انجام شده است. در ادامه، به برخی از مهم‌ترین این تحقیقات که ارتباط بیشتری با موضوع پژوهش حاضر دارند، اشاره می‌گردد.

نیکخو و همکاران (۱۴۰۳) در مطالعه خود با عنوان «تبیین نقش عفاف و حجاب در پایداری امنیت اجتماعی از دیدگاه قرآن» به بررسی و تبیین نقش حجاب و عفاف در پایداری امنیت اجتماعی و آثار و نتایج آن، مانند سلامت معنوی و اخلاقی، تحکیم نهاد خانواده، آرامش روانی، تعدیل غرایز و کاهش طلاق پرداختند. همچنین عباسی دره‌بیدی و همکاران (۱۴۰۲) الگوی حجاب مطلوب از دیدگاه دانشجویان بر اساس نظریه داده‌بنیاد را بررسی کرده و امین و داودی (۱۴۰۲) به «حجاب، هویت زنانه و هژمونی ایدئولوژیک انقلاب اسلامی در گفتمان آیت‌الله خامنه‌ای علیه السلام» پرداخته‌اند. نقی‌پور ایوبی و همکاران (۱۴۰۲) نیز مطالعات حجاب در ایران بعد از انقلاب اسلامی به صورت فراترکیب و تقسیم آن به دو گروه «حجاب سنتی» و «حجاب مدرن» را مطالعه و بررسی کرده‌اند. از طرفی جوادی و میرزایی مطلق (۱۴۰۲) به بررسی راهکارهای مصونیت از آسیب‌های بی‌حجابی و بی‌عفتی در ادب فارسی پرداخته و آینه‌چی و عرب خراسانی (۱۴۰۲) متغیرهای روان‌شناختی همبسته با حجاب و عفاف پرداخته را مطالعه کرده‌اند. سعیدی رضوانی و غلامی (۱۴۰۲) نیز به مشوق‌ها و مصدع‌های رعایت حجاب از نگاه دختران مقاطع ابتدایی اشاره نموده‌اند که براساس آن، مشوق‌های اصلی حجاب، شامل «قوت اعتقادی»، «قوت الگویی اخلاقی»، «قوت روانی هیجانی»، «آگاهی اجتماعی» و «استواری و بالندگی»، و مصدع‌های آن، «ضعف فردی انگیزشی»، «میل به خودنمایی»، «ضعف اعتقادی»، «ضعف دانشی بینشی» و «تهدیدات خانوادگی اجتماع» دانسته‌اند. هاشمی سجزه‌ئی و رنجبر (۱۴۰۲) نیز با تحلیل مفهومی

1. Rational choice theory

از شبکه صعودی عفاف (مطالعه موردی آیات و روایات عفاف و مفاهیم مرتبط) به این نتیجه رسیدند که برای ایجاد فرهنگ عفاف، ابتدا باید حیا بسترسازی شود. در مجموع، هرکدام از پژوهش‌ها و سایر تحقیقات مرتبط، به بررسی مسئله‌ای از حجاب و عفاف پرداخته‌اند. این موضوع، در پژوهش‌های خارجی نیز اهمیت و جایگاه خاص خود را دارد؛ به‌گونه‌ای که سهیل^۱ و همکاران (۲۰۲۳) در یک مطالعه که به بررسی حجاب و شناخت محصور شده، باهدف شناخت تأثیر حجاب بر نگرش‌های بین فردی در یک زمینه همگن در میان دانشجویان پاکستانی پرداختند و دریافتند در یک جامعه همگن، افراد به شدت با فرهنگ مسلمانی هویت می‌یابند و محجبه‌ها، پذیرش و جذابیت اجتماعی بالاتری نسبت به افراد بی‌حجاب دارند. همچنین فیاض و آمبرین^۲ (۲۰۲۳) در مطالعه پیرامون حجاب و آزار جنسی در میان زنان شهری، حجاب را نشانه هویت و حیا دانسته که زنان نقاب‌پوش، مصونیت بیشتری در مقابل آزار و اذیت جنسی داشته‌اند. بازل^۳ (۲۰۲۳) با بررسی نقش چندوجهی حجاب در جامعه معاصر به این نتیجه می‌رسد که با ظهور ارتباطات جهانی، درک جدیدی از حجاب به وجود آمده است و حجاب می‌تواند وحدت و همدلی را در مواجهه با تبعیض به همراه داشته باشد. همچنین تبدیل آن به یک محرک خشونت و اسلام‌هراسی، برداشت اشتباهی است که برگرفته از نقش تاریخی آن در برابر استعمار و کلیشه‌های پدیدآمده است. سیمورانکر^۴ و همکاران (۲۰۲۲) نیز در مطالعه خود با عنوان «ساخت اجتماعی هویت و گفت‌وگو در میان دانشجویان دانشگاه اندونزی باحجاب» به این نتیجه رسیدند که در اندونزی و در میان زنان، علاوه بر حجاب، فیلم و موسیقی و مد نیز با مضامین اسلامی همراه است و هویت و طبقه اجتماعی زنان مسلمان، با حجاب مشخص و با نمایش رسانه‌ها از زنان باحجاب تقویت می‌شود. همچنین اولاه^۵ (۲۰۱۴) در تحلیل جامعه‌شناختی کارکردها و مزایای حجاب در میان دانشجویان در پاکستان به این نتیجه رسید که حجاب، پدیده‌ای فرهنگی و مذهبی است که نتایج طبیعی و اجتماعی دارد و باعث محافظت آنان در برابر عوامل مزاحم طبیعی مانند نور آفتاب، گرد و غبار و آلودگی و مهم‌تر از آن، یک عامل نگهدارنده و بازدارنده از آزار و اذیت در اجتماع است.

1. Sohail
2. Fayyaz & Ambreen
3. Basel
4. Simorangkir
5. Ullah

همان طور که پیشینه پژوهش نشان می‌دهد، کمتر پژوهشی به بررسی راهکارهای نهادینه‌سازی حجاب و عفاف پرداخته است و به همین دلیل، پژوهش حاضر در نظر دارد تا اطلاعاتی در این زمینه با توجه به نقش نهادهای فرهنگی ارائه نماید.

۳. روش‌شناسی پژوهشی

روش پژوهش حاضر بر اساس هدف، توسعه‌ای و بر مبنای ماهیت روش، توصیفی - تحلیلی است. از آنجاکه محقق به دنبال استخراج اطلاعات از طریق تعامل با افراد و درک نحوه تفسیر آنها از موضوع است، فلسفه حاکم بر این تحقیق، تفسیری است و بر اساس رویکرد تفسیری، روش آن کیفی و بر اساس پاسخ به سؤالات و اهداف تحقیق، شیوه نظریه زمینه‌ای در طراحی روش‌شناسی تحقیق، مورد استفاده قرار می‌گیرد. این روش به دنبال رسیدن به سطحی بالاتر از توصیف، تولید و کشف نظریه متکی بر داده‌ها و اطلاعات اخذ شده از مشارکت‌کنندگانی است که فرایندی را تجربه کرده‌اند و به همین علت، نظریه زمینه‌ای، داده‌بنیاد یا نظریه پدیدار شده از تجربه نامیده می‌شود (ایمان، ۱۳۹۱، ص ۷۱). در این پژوهش، از رویکرد عینی‌گرایی استراوس و کوربین و نیز راهبرد نظریه زمینه‌ای برای تجزیه و تحلیل داده‌ها استفاده می‌شود؛ بدین ترتیب که پس از انجام هر مصاحبه، داده‌ها جمع‌آوری می‌گردد و کدگذاری در سه مرحله کدگذاری باز، محوری و گزینشی انجام می‌گیرد. در ادامه، مفاهیم و مقولات در بخش‌های مختلف و در جداول یا قسمت‌های جداگانه با نام‌های شرایط علی، زمینه‌ای، مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها جمع‌بندی می‌شود و در نهایت، تمام مقوله‌ها با یکدیگر ترکیب و بر اساس مدل پارادایمی، الگوی نقش نهادهای فرهنگی در نهادینه‌سازی حجاب و عفاف طراحی شد.

بستر پژوهش، استان کرمانشاه است و مشارکت‌کنندگان آن، کلیه کارکنان و مسئولان نهادهای فرهنگی این استان هستند. در ادامه، شانزده نفر از این افراد، به شیوه نمونه‌گیری نظری و هدفمند انتخاب شدند که اطلاعات توصیفی آنان در جدول شماره ۱ آمده است. ملاک‌های انتخاب نمونه، داشتن حداقل پنج سال سابقه فعالیت و انجام فعالیت‌های مرتبط، آگاهی و آشنایی با حجاب و عفاف و زمینه‌ها و شرایط نرم‌افزاری و سخت‌افزاری حفظ و رعایت آن، همراه با رضایت به شرکت در مصاحبه بود. بدین منظور و برای جمع‌آوری اطلاعات لازم، از گفت‌وگوهای نیمه عمیق و پرسش‌های بازپاسخ پیرامون حجاب و عفاف و مسائل مرتبط با آنها استفاده شد.

برای روایی پژوهش، از چهار روش از استراتژی‌های اعتباربخشی به پژوهش کیفی شامل (الف) مشارکت طولانی و مشاهده در میدان تحقیق، (ب) بررسی همکاران، (ج) تأیید مشارکت‌کنندگان و (د) توصیف غنی استفاده شده است. همچنین برای اتکای داده‌ها سعی شد تا مصاحبه‌ها با رضایت و در محیطی آرام صورت پذیرد و تمامی داده‌ها، ثبت و ضبط شوند و پیاده‌سازی دقیق انجام گیرد. برای اتکاپذیری داده‌ها که معادل پایایی در پژوهش‌های کمی است، از افزایش دقت و کنترل عوامل مزاحم استفاده گردید.

جدول ۱: اطلاعات توصیفی شرکت‌کنندگان پژوهش

ردیف	اطلاعات	گروه‌ها	تعداد	درصد
۱	سن	۳۵-۴۰	۵	۳۱٪
		۴۱-۴۵	۸	۵۰٪
		۴۶-۵۰	۳	۱۹٪
۲	جنسیت	مرد	۸	۵۰٪
		زن	۸	۵۰٪
۳	تحصیلات	لیسانس	۴	۲۵٪
		فوق لیسانس	۶	۳۷٫۵٪
		دکتری و حوزوی	۶	۳۷٫۵٪
۴	سابقه فعالیت	۵ تا ۱۵ سال	۷	۴۵٪
		۱۶ تا ۲۵ سال	۵	۳۱٪
		۲۶ و بالاتر	۴	۲۵٪
۵	نهاد فرهنگی	حاکمیتی	۲	۱۲٫۵٪
		دولتی	۱۰	۶۲٫۵٪
		عمومی	۴	۲۵٪

۴. یافته‌های پژوهش

باتوجه به فرایند پژوهش، پس از انجام مصاحبه‌ها با کارکنان نهادهای فرهنگی کرمانشاه، مهم‌ترین مفاهیم و مضامین پژوهش، استخراج و در قالب مضمون‌های اصلی در جداول مربوطه گردآوری و مقوله هسته، یعنی «نهادهای فرهنگی و نهادینه‌سازی حجاب و عفاف» بر ساخت

گردید. نهادینه‌سازی حجاب و عفاف، یعنی توجه و رعایت حجاب و عفاف بدون زور و اجبار و تعمیق آن در جامعه با اهمیت‌دهی به امور فرهنگی و نهادهای مرتبط با فراهم‌سازی شرایط، علل و عوامل مختلف است که در ادامه، در قالب خط داستان، شرایط علی، زمینه‌ای و مداخله‌گر، مفاهیم و مقوله‌های به‌دست‌آمده، در قالب جداول جداگانه ارائه می‌گردد.

۴-۱. خط داستان

ارزش‌دهی به حجاب و آگاهی‌بخشی از آن و مشخص نمودن آثار و پیامدهای سازنده آن و باور به اینکه حجاب و عفاف محدودیت نیست و یک نوع مصونیت است، قادر خواهد بود تا افراد را علاوه بر حفظ حجاب و عفاف، به ادامه دادن آن ترغیب کند. هنگامی که دولت و نهادهای مرتبط بتوانند از طریق شیوه‌های پذیرفته‌افتاده و عدم مداخله‌های نسنجیده، برای حفظ و رعایت حجاب اقدام کنند، بدون شک این امر، تشویقی برای افراد در راستای اهتمام به حجاب و عفاف خواهد بود. بنابراین، توجه به خرده‌فرهنگ‌ها و احترام به عقاید و باورهای اقوام مختلف و هماهنگی میان حرف و عمل توسط نهادهای فرهنگی، در کنار اصلاح قوانین و نظارت‌های صحیح و خیرخواهانه، ارزشمندی حجاب و عفاف را افزایش خواهد داد. بسیاری از مصاحبه‌شوندگان بر این عقیده هستند که امور ارزشی و فرهنگی مانند حجاب، نیازمند رفتارهای صحیح و دوری از برخوردهای قهری و جبرگرایانه است.

تبلیغات رسانه‌های معاند و گسترش موج‌های اسلام و حجاب‌ستیزی، نیازمند بازاندیشی در نگاه و برخورد با این موضوع است. نگاه افراطی به مسئله و یا مسامحه‌گری در آن، عاملی برای شکاف میان مردم و نهادهای فرهنگی از یک طرف و از طرفی فاصله میان ارزش‌های ذهنی با هنجارهای رفتاری می‌شود؛ لذا اصلاح نگرش مسئولان و نهادها، همراه با هماهنگی برنامه‌ها و سیاست‌گذاری‌های آنان، باعث شکل‌گیری وفاق بیشتر و ذائقه حجاب‌دوستی خواهد بود. لازم است نهادهای فرهنگی، از برداشت‌های خاص و تفکر قالبی پیرامون حجاب و عفاف دوری نمایند و با فعالیت‌های انگیزشی، از جمله ارائه الگوهای مختلف و دوری از کلیشه‌های فرهنگی، همدلی، اتحاد و انسجام مردم و توجه بیشتر به امور ارزشی، از جمله حجاب و عفاف را مد نظر قرار دهند. مصاحبه‌شوندگان نیز بر این عقیده بودند که پرهیز از ارائه الگوی واحد برای همگان بدون توجه به قومیت و ارزش‌های سنتی می‌تواند ایجاد تنش و مقاومت کند و به همین دلیل لازم است

تا در ارائه الگوهای حجاب، از فعالان حوزه‌های هنری و طراحان لباس کمک گرفته شود. برای فهم بهتر و آشنایی با فرایند شکل‌گیری مقوله‌ها و مضامین پژوهش، در ادامه، مفردات نظریه یعنی شرایط، عوامل، راهبردها و پیامدها تشریح می‌شود.

۲-۴. شرایط علی

شرایط علی، عوامل و شرایط انجام یک پدیده خاص هستند که عموماً به صورت مستقیم، در چرایی و شکل‌گیری آن نقش دارند (استراوس و کوربین، ۱۴۰۱، ص ۱۵۳). در پژوهش حاضر، شرایط علی متنوعی پیرامون نقش نهادهای فرهنگی در نهادینه‌سازی حجاب توسط مصاحبه‌شوندگان بیان شد که در چهار مضمون اصلی با عناوین «ارزش پایه حجاب»، «مدیریت صحیح» و «اصلاح قوانین» همراه با ۳۴ مفهوم اولیه بساخت گردید.

جدول ۲: شرایط علی نقش نهادهای فرهنگی در نهادینه‌سازی حجاب

شرایط علی	مضمون‌های اصلی	مفاهیم
	ارزش پایه حجاب	تقویت باورهای دینی، ارزش‌دهی به مسئله حجاب، گسترش فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر، بیان و نمایش اهمیت حجاب و عفاف، شروع اهمیت حجاب از خانواده
مدیریت صحیح	تقویت باورهای دینی، ارزش‌دهی به مسئله حجاب، گسترش فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر، بیان و نمایش اهمیت حجاب و عفاف، شروع اهمیت حجاب از خانواده	بیان مستدل احکام پوشش، گفتمان‌سازی، جهت‌دهی صحیح به نگرش جوانان
	توجه به مشوق‌ها، ترویج تذکر لسانی، آگاهی بخشی مستقیم و غیرمستقیم به مردم	عدم مداخله بدون برنامه و هدف توسط دولت، اقتناع‌سازی صحیح، توجه به رفتار مسئولان، اجرایی کردن توصیه‌های رهبری، همسویی نهادهای فرهنگی کشور، تکرار و تمرین حجاب و عفاف
	توجه به فرهنگ اصیل اقوام ایرانی، توجه به خرده‌فرهنگ‌ها، توجه به آداب کهن اسلامی - ایرانی، عدم تضاد حرف و عمل، استفاده از روش‌های صحیح نگاه کلان و بالادستی، تبلیغات فرهنگی، غیر سیاسی کردن حجاب	توجه به مشوق‌ها، ترویج تذکر لسانی، آگاهی بخشی مستقیم و غیرمستقیم به مردم
اصلاح قوانین	توجه به مشوق‌ها، ترویج تذکر لسانی، آگاهی بخشی مستقیم و غیرمستقیم به مردم	توجه به فرهنگ اصیل اقوام ایرانی، توجه به خرده‌فرهنگ‌ها، توجه به آداب کهن اسلامی - ایرانی، عدم تضاد حرف و عمل، استفاده از روش‌های صحیح نگاه کلان و بالادستی، تبلیغات فرهنگی، غیر سیاسی کردن حجاب
	توجه به مشوق‌ها، ترویج تذکر لسانی، آگاهی بخشی مستقیم و غیرمستقیم به مردم	توجه به فرهنگ اصیل اقوام ایرانی، توجه به خرده‌فرهنگ‌ها، توجه به آداب کهن اسلامی - ایرانی، عدم تضاد حرف و عمل، استفاده از روش‌های صحیح نگاه کلان و بالادستی، تبلیغات فرهنگی، غیر سیاسی کردن حجاب
	توجه به مشوق‌ها، ترویج تذکر لسانی، آگاهی بخشی مستقیم و غیرمستقیم به مردم	توجه به فرهنگ اصیل اقوام ایرانی، توجه به خرده‌فرهنگ‌ها، توجه به آداب کهن اسلامی - ایرانی، عدم تضاد حرف و عمل، استفاده از روش‌های صحیح نگاه کلان و بالادستی، تبلیغات فرهنگی، غیر سیاسی کردن حجاب

آنچه در شکل‌گیری و نهادینه شدن حجاب و عفاف توسط نهادهای فرهنگی مفید و مؤثر است، آگاهی‌بخشی در مورد ارزش پایه حجاب و عفاف است که هم در تعالیم دینی اسلام و هم در آداب و رسوم گذشته ایران به آن پرداخته و اشاره شده است. همچنین ایرانیان از اولین اقوامی بودند که حجاب و عفاف را رعایت می‌کردند و به آن توجه داشتند. بر همین اساس، مدیریت منابع و امکانات موجود با آگاهی‌بخشی مسئولان و دولت و نهادهای مرتبط و مراقبت در مقابل هجمه‌های فرهنگی ضرورت دارد. برای موفقیت در این امر، اصلاح قوانین مربوط به حجاب و عفاف و عدم موازی‌کاری یا مخالف بودن تصمیم‌های برخی نهادهای فرهنگی با یکدیگر ضروری است. براین اساس در ادامه، نظرات برخی از پاسخ‌گویان ارائه می‌شود:

- برای نهادینه‌سازی حجاب و عفاف در جامعه، آن هم از مسیر نهادهای فرهنگی، لازم است اعمال نهادهای فرهنگی با یکدیگر هماهنگ و همسو باشد و تعریف مشابه و قابل انعطافی از رعایت حجاب و عفاف در جامعه و در محیط‌های مختلف مانند محیط کار، بازار و... ارائه شود تا بدین ترتیب بتوان به واسطه اقناع مخاطبان و مردم، در نهادینه‌سازی حجاب و عفاف قدم برداشت (پاسخ‌گوی شماره ۱۱).

- به نظر من باید برای نهادینه‌سازی مسئله حجاب، از سنین کودکی و از خانواده‌ها شروع کرد. خانواده‌ها باید فرزندان خود را به همه مسائل دینی توجه دهند و قطعاً نباید فقط بر روی نماز و روزه و حجاب حساس باشند (پاسخ‌گوی شماره ۵).

۳-۴. شرایط زمینه‌ای

این شرایط، اموری هستند که با محیط کلان پدیده مورد نظر ارتباط دارند و عمدتاً ریشه و منشأ در شرایط علی دارند. این شرایط، در واقع نتیجه پیوند شرایط علی برای شکل دادن به الگوهای متفاوت هستند (استراوس و کوربین، ۱۴۰۱، ص ۱۵۴). در نهادینه‌سازی حجاب و عفاف توسط نهادهای فرهنگی و نقش آنان در این مسئله، پس از بررسی مصاحبه‌ها و اطلاعات به دست آمده، چهار مضمون اصلی «تقویت زیرساخت‌ها»، «هدفمندی حجاب و عفاف»، «حریم و حرمت حجاب و عفاف»، و «جو فرهنگی و اجتماعی» همراه با ۲۷ مفهوم اولیه برساخت گردید که در جدول شماره ۳ قابل مشاهده است.

جدول ۳: شرایط زمینه‌ای نقش نهادهای فرهنگی در نهادینه‌سازی حجاب

شرایط زمینه‌ای	مضمون‌های اصلی	مفاهیم	
	تقویت زیرساخت‌ها	ترویج سبک زندگی اسلامی، تقویت باورهای دینی فرزندان، تقویت مشارکت مردم	ترویج سبک زندگی اسلامی، تقویت باورهای دینی فرزندان، تقویت مشارکت مردم
		گفتمان‌سازی، فرهنگ‌سازی از مهد کودک‌ها، الگودهی با افراد مهم و سلبریتی‌ها	گفتمان‌سازی، فرهنگ‌سازی از مهد کودک‌ها، الگودهی با افراد مهم و سلبریتی‌ها
		تقویت انگیزه‌های درونی، تقویت ارزش و احترام به باحجاب‌ها، انتقادپذیری متولیان فرهنگی	تقویت انگیزه‌های درونی، تقویت ارزش و احترام به باحجاب‌ها، انتقادپذیری متولیان فرهنگی
	هدفمندی حجاب و عفاف	تلاش برای اجرای حجاب و عفاف در نهادهای مربوط	تلاش برای اجرای حجاب و عفاف در نهادهای مربوط
		حجاب کارمندان و کارکنان دولت و حاکمیت، برنامه‌ریزی هدفمند	حجاب کارمندان و کارکنان دولت و حاکمیت، برنامه‌ریزی هدفمند
		تبیین صحیح اهداف حجاب و عفاف، داشتن طرح و برنامه هدفمند	تبیین صحیح اهداف حجاب و عفاف، داشتن طرح و برنامه هدفمند
	حریم و حرمت حجاب	توجه به مرزهای زنانگی و مردانگی، حفظ حرمت حجاب و عفاف	توجه به مرزهای زنانگی و مردانگی، حفظ حرمت حجاب و عفاف
		توجه به اصل آزادی انسان، عدم برخورد سلیقه‌ای، توجه به تمایز حجاب با عفاف	توجه به اصل آزادی انسان، عدم برخورد سلیقه‌ای، توجه به تمایز حجاب با عفاف
	جو فرهنگی و اجتماعی	تعادل نسبی در وضع رفاه اقتصادی، صیانت از فضای مجازی	تعادل نسبی در وضع رفاه اقتصادی، صیانت از فضای مجازی
مبارزه با مفاسد اجتماعی، کاهش فاصله اقتصادی، عرف‌های غربی		مبارزه با مفاسد اجتماعی، کاهش فاصله اقتصادی، عرف‌های غربی	
تعادل در ارزش‌ها، اصلاح زیرساخت‌ها، کاهش توسل به اجبار و الزام		تعادل در ارزش‌ها، اصلاح زیرساخت‌ها، کاهش توسل به اجبار و الزام	

شرایط زمینه‌ای نهادینه‌سازی حجاب و عفاف، یک فرایند گذرا و کوتاه نیست و لازم است تا زیرساخت‌های آن تقویت شود و هدفمندی آن همراه با حفظ حریم و حرمت حجاب، برای همگان تشریح گردد. بدون شک تنظیم برنامه‌های کاربردی و تدوین سیاست‌های عملی برای نهادینه‌سازی حجاب و عفاف، با آگاهی از مسائل فرهنگی و اجتماعی و مخصوصاً وضعیت اقتصادی ارتباط دارد و باید نگاه جامع و همه‌جانبه به این مسئله باشد تا بتوان به خوبی در این امر موفق بود. به همین علت، توجه به سبک زندگی مردم و فرهنگ‌سازی صحیح می‌تواند کارساز باشد و در میان پاسخ‌گویان نیز به این امر اشاره شده است که به عنوان مثال، به دو مورد از آنها اشاره می‌شود:

- من معتقد هستم که فرهنگ‌سازی و آموزش صحیح سبک زندگی، که حجاب یک نمونه از آن است، در خانواده‌ها شروع می‌شود. امروزه خانواده‌ها کمتر به نقش فرهنگی خود اهمیت می‌دهند و عملاً فضای مجازی و سلبریتی‌ها کار فرهنگ‌سازی در جامعه را انجام می‌دهند (پاسخ‌گوی شماره ۱۲).

آنچه در نهادینه‌سازی حجاب و عفاف به صورت عام در جامعه و به صورت خاص توسط نهادهای فرهنگی باید مورد توجه قرار گیرد، توجه و پرهیز از رفتارهای شتاب‌زده و تصمیم‌های بدون در نظر گرفتن شرایط عرفی جامعه است. درست است که مرزهای زنانگی و مردانگی در جامعه، مشخص است و باید رعایت شود، ولی به عنوان مثال، الگوهای معرفی شده به جوانان که از شبکه‌های مختلف، مانند رسانه‌ها، به آنان معرفی می‌شود و گاه پذیرفته و به عنوان هنجار مورد قبول در جامعه رواج می‌یابد، با رفتار جبری و توسل به زور، قابل تغییر نیست؛ بلکه باید با اقدامات هوشمندانه و هدفمند به آنها پرداخته شود (پاسخ‌گوی شماره ۷).

۴-۴. شرایط مداخله‌گر

منظور از شرایط مداخله‌گر، اموری هستند که با توجه به مثبت یا منفی بودن و عملکردی خود، می‌توانند در یک پدیده، مداخلاتی ایجاد کنند و باعث کاهش یا افزایش اثرات آن پدیده شوند (محسنی تبریزی، ۱۳۹۵، ص ۱۴۸). نتایج مصاحبه درباره شرایط مداخله‌گر نقش نهادهای فرهنگی در نهادینه‌سازی حجاب و عفاف در سه مضمون «عوامل محیطی و سازمانی»، «نگرش مسئولان و نهادها» و «یکپارچگی سازمان‌ها و اقدامات»، همراه ۳۵ مفهوم اولیه، شناسایی و بر ساخت گردید که این مضامین همراه با مفاهیم در جدول زیر قابل مشاهده هستند (جدول ۴).

جدول ۴: شرایط مداخله‌گر نقش نهادهای فرهنگی در نهادینه‌سازی حجاب

مضمون‌های اصلی	مفاهیم
شرایط مداخله‌گر عوامل محیطی و سازمانی	تبلیغات رسانه‌ای، عدم ثبات در تبلیغات دولت‌ها، ناکارآمدی دستورات، شرایط و محیط مناسب حفظ حجاب و عفاف، تبلیغات مدهای مخالف حجاب
	آثار شبکه‌های مجازی، گسترش شبهات اعتقادی، تبلیغات دشمن، اعمال نفوذ گروهک‌ها و معاندین ضد نظام، گسترش موج اسلام و حجاب‌ستیزی
	نگاه افراطی به شکل حجاب تا محتوای آن، کاهش اعتماد به دولت، امکانات و بودجه
	مسامحه‌گری در احکام دینی، تهاجم فرهنگی، کمیت و کیفیت حجاب و عفاف

	مضمون های اصلی	مفاهیم	
شرایط مداخله گر	نگرش مسئولان و نهادها	سیاسی شدن مسئله حجاب، دو قطبی بودن جامعه، بصیرت و آگاهی مدیران	
		مدگرایی برخی مسئولان، کم آگاهی از حجاب و عفاف مناسب	
		تجمل گرایی، اشرافی گری، مشکلات اقتصادی، وجود فساد در برخی مسئولان	
		عدم نظارت به تولیدات حجاب و عفاف، تبلیغات رسانه های معاند	
	یکپارچگی سازمان ها و اقدامات	تعارض خرده فرهنگ ها، تناقض دستورات و اقدامات نهادهای مختلف	
		هماهنگی میان برنامه ها و سیاستگذاری	
		تقسیم و تخصیص مناسب بودجه ها، هماهنگی نهادهای فرهنگی	
		رعایت و پیروی از قوانین، پایش برنامه های حجاب و عفاف	

نهادینه سازی حجاب و عفاف، تحت تأثیر عوامل مداخله کننده مختلفی قرار دارد که می تواند آن را تسریع بخشد یا مانع انجام آن گردد. به عنوان نمونه تبلیغات گسترده دشمنان و مخصوصاً پوشش ها و اقدامات خلاف حجاب و عفاف همراه با تهاجم فرهنگی گسترده، مانع اجرای برنامه های حجاب و عفاف توسط نهادهای فرهنگی است و همچنین نگاه و نگرش مسئولان و مدیران ارشد نهادهای فرهنگی که گاه با گفته های آنان تعارض دارد، در نهادینه سازی حجاب و عفاف ایجاد مشکل می کند که در این راستا، هماهنگی و یکپارچگی میان سازمان ها ضرورت می یابد. همچنین ناآگاهی از مسائل اصلی مردم و توسل به ابزارهای ناکارآمد در این رابطه، مداخله گر است که در ادامه، به عنوان نمونه به چند مورد از مصاحبه های مرتبط با این عوامل مداخله گر اشاره می شود:

- متأسفانه در کشور، مسئله حجاب، بیشتر به یک مبحث سیاسی متمایل شده است و دولت ها به جای اینکه به حل مشکلات جوانان و معضل بیکاری و عدم ازدواج آنان بپردازند، فقط بر روی حجاب تأکید می کنند. همچنین به جای اینکه مشکل را به شکل ریشه ای حل کنند، می خواهند مسئله را از طریق فشار و اجبار نیروی انتظامی حل کنند (پاسخگوی شماره ۹).

- به نظر می رسد نگاه افراطی به مسئله حجاب و اینکه از آن به عنوان یک ابزار جهت سرکوب مردم استفاده شود، در نهادینه سازی آن اخلاص ایجاد می کند و در کنار این امر، مواجهه افراد با مدیران ارشد و مدگرایی و کم توجهی برخی از آنان نسبت به مسئله حجاب می تواند برنامه های مربوط را بی اثر کند و مانعی بر سر راه نهادینه سازی آن شود (پاسخگوی شماره ۲).

۴-۵. راهبردها

راهبردها یا استراتژی‌ها در واقع اقدامات مثبت یا منفی هستند که در برابر شرایط موجود حاصل می‌شوند و این امکان را به افراد می‌دهند که در مواجهه با پدیده و اتفاقات پیرامون آن بتوانند آن را در شرایط عالی مدیریت کنند (استراوس و کوربین، ۱۴۰۱، ص ۱۵۵) و بتوانند در شکل‌گیری پدیده مورد نظر استفاده شوند. بر اساس نظر شرکت‌کنندگان در پژوهش، باید راهبردهای مناسبی برای نهادینه‌سازی حجاب و عفاف از طریق نهادهای فرهنگی لحاظ شود. این راهبردها در چهار مضمون اصلی، شامل «فعالیت‌های انگیزشی»، «اقدامات کاربردی»، «کنترل و نظارت» و «مدیریت و برنامه‌ریزی»، همراه با ۳۹ مفهوم اولیه، شناسایی و برساخت گردیدند که همراه با مفاهیم مرتبط به خود، در جدول ۵ قابل مشاهده هستند.

جدول ۵: راهبردهای نقش نهادهای فرهنگی در نهادینه‌سازی حجاب

	مضمون‌های اصلی	مفاهیم
راهبردها	فعالیت‌های انگیزشی	ایجاد الگوهای عملی در جامعه، ارتقای سطح آگاهی مردم، تقویت نقش خانواده‌ها، گسترش فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر
		پاسخ‌گویی به شبهات جوانان، گسترش ورزش بانوان با حجاب در کشور، توجه به مشوق‌ها، اولویت بخشی به مسئله حجاب، افزایش سطح مطالعه، دغدغه‌مندسازی خانواده‌ها
		فاصله‌گیری از کلیشه‌های فرهنگی، تبیین صحیح مسئله حجاب، استفاده از ظرفیت نخبگان کشور، اعتماد به جوانان، توجه به نقش مساجد، برگزاری کارگاه‌های امر به معروف و نهی از منکر، تشویق باحجابان
	اقدامات کاربردی	ارائه پوشاک مناسب در بازار، تنوع‌بخشی به پوشاک
		عرضه محصولات حجاب در قالب طرح‌های نوین، برگزاری جشنواره‌های کاربردی
		به‌کارگیری بانوان محجبه در ادارات، پرهیز از ارائه الگوی واحد
		تخصیص بودجه فرهنگی به مسئله حجاب، کمک و راهنمایی از طراحان برتر حجاب
	کنترل و نظارت	نظارت بر پوشاک کشور، توجه به رنگ‌ها در پوشاک، نظارت بر واردکنندگان پوشاک
		نظارت بر اماکن عمومی، ایجاد فضاهای مناسب برای بانوان
		کنترل شبکه‌های مجازی، نظارت بر طراحان حجاب
		به‌کارگیری توصیه‌های رهبری، بررسی همه اضلاع و ساحت‌های حجاب

	مضمون‌های اصلی	مفاهیم
راهبردها	مدیریت و برنامه‌ریزی	جهت‌دهی به محتویات کتب درسی، ارائه دستورالعمل‌های مناسب حجاب و عفاف
		بررسی همه‌اضلاع و ساحت‌های حجاب، اقدامات ایجابی حجاب
		عدم سخت‌گیری و خشونت در مسئله حجاب

نهادینه‌سازی حجاب و عفاف، امری تدریجی است و باید با اقدامات مناسب، به مرور انجام شود که این امر، نیازمند فعالیت‌ها و اقدامات انگیزشی از طرف نهادها و سازمان‌های حاکمیتی، دولتی و عمومی است تا با پاسخ‌گویی مناسب به شبهات پیرامون حجاب، دور نمودن افراد از کلیشه‌های موجود با آگاهی‌بخشی صحیح و تبیین صحیح مسئله حجاب بتوانند اقدامات کاربردی، مانند تنوع‌بخشی به پوشش‌ها، عرضه محصولات حجاب مفید و کاربردی در این زمینه اقدام کنند. مسئله مهم در اقدامات و راهبردها، توجه به اولویت و تقدم روش‌های شناختی و هنجاری بر اقدامات اجباری است که با استمرار و به‌کارگیری آنها توسط مسئولان و افراد الگو در جامعه می‌توانند بازدهی مناسب داشته باشند و یاریگر نهادینه‌سازی حجاب و عفاف در جامعه باشند. در ادامه، به چند مورد از پاسخ مشارکت‌کنندگان در زمینه راهبردها اشاره می‌شود:

- به نظر می‌رسد دولتمردان اگر خواهان نهادینه‌سازی حجاب باشند باید از خود شروع کنند؛ یعنی از طبقات مرفه، از آقازاده‌ها، از سلبریتی‌ها که امروزه تمام فضای مجازی را به خود و تبلیغات خود اختصاص داده‌اند. قطعاً یک دست صدا ندارد و همه ارگان‌ها و ادارات، صداوسیما، تبلیغات و... همه باید دست به دست یکدیگر بدهند و با تولید پوشاک مناسب، فرهنگ اصیل ایرانی حجاب را به شکل زیباتری به جوانان ارائه دهیم (پاسخ‌گوی شماره ۳).

- از راهبردهای مهم در نهادینه‌سازی حجاب و عفاف توسط نهادهای فرهنگی می‌توان به برگزاری جشنواره‌های مفید و ارائه بهترین طرح‌های لباس و پوشاک مناسب برای مردان و زنان، همراه با برنامه‌های جانبی برای افزایش آگاهی و شناخت ارزش و اهمیت حجاب نام برد؛ زیرا دسترسی نداشتن به پوشاک مناسب، و از سوی دیگر، تبلیغات دشمن، عاملی برای گرایش به بدحجابی و بهانه‌ای برای آن است که با ارائه پوشاک مناسب و تنوع‌بخشی به لباس‌ها می‌توان تا حدی از این امر جلوگیری نمود (پاسخ‌گوی شماره ۱۵).

۴-۶. پیامدها

نتایج حاصل از به‌کارگیری راهبردها، با عنوان پیامدها شناخته می‌شوند. در واقع راهبردهای یک پدیده می‌توانند خواسته یا ناخواسته، نتایج آن را تحت تأثیر قرار دهند. همچنین اینکه پیامدها واقعاً نتیجه دلخواه یک پدیده هستند یا خیر، بستگی به درستی یا نادرستی انجام و به‌کارگیری استراتژی‌ها دارد (استراوس و کوربین، ۱۴۰۱، ص ۱۵۷). پیامدهای نهادینه‌سازی حجاب و عفاف توسط نهادهای فرهنگی، در دو مضمون کلی پیامدهای اولیه و ثانویه، شامل «سلامت فردی و خانوادگی، آرامش و سلامت اجتماعی» و پیامدهای ثانویه «رشد و کمال معنوی و کاهش آسیب‌ها» همراه با ۳۱ مفهوم اولیه، شناسایی و برساخت گردید که این مضامین، همراه با مفاهیم مرتبط، در جدول شماره ۶ قرار دارند.

جدول ۶: پیامدهای نقش نهادهای فرهنگی در نهادینه‌سازی حجاب

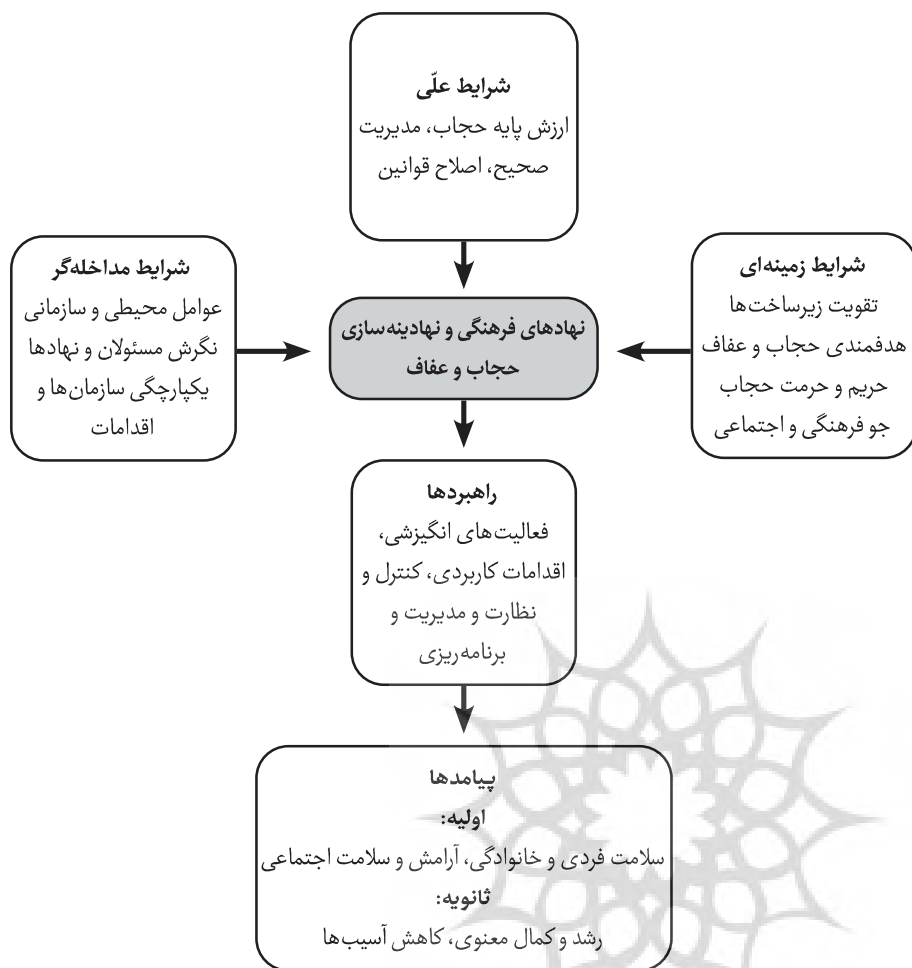
پیامدها	مضمون‌های اصلی		مفاهیم
	پیامدهای اولیه	سلامت فردی و خانوادگی	
هویت بخشی به بانوان، ارتقای امنیت بانوان، افزایش جمعیت، کاهش سن ازدواج			
حفظ کانون خانواده، خانواده‌گرایی، رشد اخلاقی، سلامت فکری و جسمی			
آرامش و سلامت اجتماعی			افزایش احساس مسئولیت اجتماعی، اخلاق‌مداری، سلامت جامعه، سهولت جامعه‌پذیری
			احترام به حقوق دیگران، افزایش بهره‌وری
			فعالیت‌های اجتماعی، پیشرفت اجتماعی
پیامدهای ثانویه	رشد و کمال معنوی		دستیابی به کمال و جایگاه معنوی، امنیت و تسهیل ریل‌گذاری تمدن نوین اسلامی، وحدت اجتماعی، انسجام اجتماعی، اعتماد اجتماعی
			کاهش آسیب‌های اجتماعی، کاهش هزنگی و بی‌بندوباری اخلاقی و فساد
	کاهش آسیب‌ها		احساس امنیت اجتماعی، افزایش رضایت در زندگی

حجاب و عفاف، مسئله‌ای فردی با ابعاد اجتماعی است که رعایت آن، اثرات متعددی بر زندگی فردی و اجتماعی دارد. با رعایت حجاب، آرامش، سلامتی، عفت و پاکدامنی فرد حفظ می‌شود و باعث ارتقای ارزش و منزلت بانوان و حفظ کانون خانواده می‌شود. در تحقیقات مرتبط آمده است که رعایت و حفظ حجاب و عفاف، باعث سلامت جسمانی، آرامش و امنیت اجتماعی می‌شود و حفظ استقلال فرهنگی و نیروی کار اقتصادی جامعه را به همراه دارد (رهنما و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۳۷). در نتایج این پژوهش نیز آمده است که با نهادینه شدن حجاب و عفاف، دستیابی به کمال معنوی، بهبود کیفیت زندگی و کاهش آسیب‌های اجتماعی، باعث تسهیل ریل‌گذاری تمدن اسلامی و شکل‌گیری سبک زندگی اسلامی در این راستا می‌شود. در همین زمینه، برخی پاسخ‌گویان اعتقاد داشتند که رعایت حجاب و عفاف باعث معرفت زنان به ارزش خود می‌شود که به عنوان نمونه می‌توان به پاسخ‌های زیر اشاره نمود:

- مهم‌ترین پیامدهای نهادینه‌سازی حجاب، تقویت خودباوری و تبیین شخصیت دختران و بانوان کشور، به‌ویژه معرفت زنان نسبت به ارزش‌های گرانبه‌ای خود است. همچنین فهم درست آنان از نقش مهم همسری و مادری را به دنبال دارد. بسیاری از آسیب‌های اجتماعی در جامعه، مثل طلاق و یا سست شدن بنیاد خانواده‌ها، ریشه در همین مسئله دارد که با نهادینه شدن حجاب در جامعه، این مشکلات از بین می‌روند (پاسخ‌گوی شماره ۸).

- نیاز به جنس مخالف و رفع نیازهای جنسی، امری طبیعی و فطری است که خداوند در نهاد موجودات قرار داده است و انسان‌ها نیز از این قاعده مستثنا نیستند. ولی موضوع مهمی که باید به آن توجه شود، شیوه برخورد با این نیاز است که باید از طریق ازدواج و تشکیل خانواده انجام شود و هنگامی که با بی‌حجابی، زمینه‌های لذت و ارضای این نیاز فراهم شود، کانون خانواده در معرض تهدید قرار می‌گیرد. لذا رعایت حجاب و عفاف، مانع از تحرکات ذهنی و روحی جوانان و روی آوردن آنان به کارهای غیراخلاقی و هرزگی می‌شود (پاسخ‌گوی شماره ۱۰).

در ادامه و در فرایند کدگذاری و تحلیل اطلاعات به دست آمده از مصاحبه‌ها و یافته‌های تحقیق، الگوی پارادایمی که نشان‌دهنده فرایندها و فعالیت‌های مطالعه و پژوهش است، در این بخش ارائه می‌گردد. این الگو شامل شرایط علی، زمینه‌ای، عوامل مداخله‌گر، راهبردها و پیامدهاست که در رابطه با پدیده مرکزی و موضوع اصلی مطرح شده‌اند.

شکل شماره ۱: مدل پارادایمی پژوهش

۵. بحث و نتیجه‌گیری

بر اساس نظر کارکنان و مسئولان نهادهای فرهنگی استان کرمانشاه، حجاب و عفاف، از عناصر مهم ارزشی و هنجاری در دین اسلام است که باید در جامعه رعایت و به آن احترام گذاشته شود؛ زیرا فرهنگ ایرانی، نشان دهنده رعایت حجاب، داشتن حیا و عفت از دوران قبل از اسلام در ایران است و ایرانیان باستان از نخستین کسانی بودند که پوشش لباس‌های بلند و سربند داشتند و مراقب اعمال و رفتار خود در مقابل نامحرم و در هنگام حضور در جامعه بودند. براین اساس

همگان وظیفه دارند تا برای حجاب و عفاف احترام قائل باشند و آن را رعایت نمایند و نهادهای فرهنگی، مسئولیت بیشتری در این زمینه دارند.

با جمع‌بندی اطلاعات به دست آمده و کدگذاری آنها، در مجموع در ۳۲۲ مفهوم اولیه، ۱۶۶ مفهوم فرعی و ۱۸ مقوله اصلی در ۵ عنوان کلی شرایط علی، زمینه‌ای، مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها جمع‌بندی گردید و در نهایت، مدل پارادایمی پژوهش با مقوله هسته «نهادهای فرهنگی و نهادینه‌سازی حجاب و عفاف» بر ساخت شد.

مضامین اصلی شرایط علی «ارزش پایه حجاب، مدیریت صحیح و اصلاح قوانین»، شرایط زمینه‌ای «تقویت زیرساخت‌ها، هدفمندی حجاب و عفاف، حریم و حرمت حجاب و عفاف و جو فرهنگی و اجتماعی»، شرایط مداخله‌ای «عوامل محیطی و سازمانی، نگرش مسئولان و نهادها و یکپارچگی سازمان‌ها و اقدامات»، راهبردها «فعالیت‌های انگیزشی، اقدامات کاربردی، کنترل و نظارت و مدیریت و برنامه‌ریزی» بر ساخت گردید که تحقق شرایط مذکور و انجام اقدامات لازم از طریق راهبردها باعث پدید آمدن نتایج و پیامدهای اولیه «سلامت فردی و خانوادگی، آرامش و سلامت اجتماعی» و پیامدهای ثانویه «رشد و کمال معنوی و کاهش آسیب‌ها» می‌گردد.

هسته اصلی پژوهش، یعنی «نهادهای فرهنگی و نهادینه‌سازی حجاب و عفاف» بیانگر این مطلب است که نهادهای فرهنگی، به عنوان متولیان اصلی فرهنگ‌سازی و نظارت‌های فرهنگی در جامعه، نقش مهمی در نهادینه‌سازی حجاب و عفاف دارند و این امر به معنای صرفاً افزایش جلوه‌های حجاب، فروشگاه‌های حجاب و عفاف و حفظ ظواهر حجاب نیست؛ بلکه به معنای توانایی نهادهای فرهنگی در فراهم‌سازی شرایط، علل و عوامل مناسب و اثرگذار در حفظ و رعایت حجاب در جامعه در نهادینه‌سازی آن است که قادرند با اقدامات کارشناسی، مفید و برنامه‌ریزی شده، بهره‌مندی از رسانه‌ها و الگوهای مختلف، چه به صورت درون‌سازمانی و چه برون‌سازمانی، به نهادینه‌سازی حجاب و عفاف در جامعه یاری رسانند و جامعه را در برابر مسائل و مشکلات بی‌حجابی و کم‌عفتی توانمند سازند. عمده پاسخ‌گویان و کارکنان نهادها بر این عقیده بودند که لازم است حجاب و عفاف به صورت ویژه مورد توجه سایر نهادها نیز قرار گیرد و آنها همراه و همسو با نهادهای فرهنگی، دست یاری به این نهادها دهند و سعی کنند تا به صورت اصولی و عمیق، از دوران کودکی و سنین ابتدایی، ضرورت و اهمیت حجاب و عفاف، برای افراد

معرفی و شناسایی نمایند و در سطوح بالاتر نیز به تعمیق این موضوع بپردازند.

در تبیین یافته‌های پژوهش می‌توان گفت نهادهای فرهنگی به‌عنوان متولیان اصلی فرهنگ و فرهنگ‌سازی در جامعه، ارتباط زیادی با مفاهیم ارزشی، دینی و اجتماعی دارند؛ زیرا حجاب و عفاف در مقابل تحرکات دشمنان، شایعات و زمینه‌سازی انحراف و مسائل و مشکلات ابرازشده توسط دشمن و برای حفظ سلامت فردی و اجتماعی مطرح است و نهادهای فرهنگی می‌توانند با آموزش، پیگیری و اقدامات مناسب، گام‌های مؤثری در این رابطه بردارند و با فرهنگ حجاب و عفاف و نهادینه شدن آن در جامعه، زمینه‌سازی تدریجی امنیت و آرامش در جامعه در سطوح مختلف فردی، خانوادگی و اجتماعی را فراهم آورند.

بر اساس نظریه‌های یادگیری، رعایت و حفظ حجاب و عفاف علاوه بر آنکه دستوری دینی، ارزشی و اجتماعی است، قابل آموزش و یادگیری است. مطابق با نظریه کاشت رسانه‌ای، سعی گردد تا افراد به‌صورت درونی، هنجارها و ارزش‌هایی مانند حجاب و عفاف را یاد بگیرند و در وجود خود نهادینه سازند. با آگاهی از آثار حفظ حجاب و عفاف بر اساس نظریه انتخاب عقلانی، بهترین گزینه، یعنی حفظ آن را بخواهند گزید. بدون شک و بر اساس رویکرد شناختی- رفتاری برای نهادینه‌سازی حجاب و عفاف، باید ابتدا ارزش و اهمیت حجاب به‌خوبی برای افراد توضیح داده و تبیین و تفهیم شود و بعد از آن، الگوهای رفتاری صحیح و شایسته به آنان معرفی و ارائه گردد تا بر اساس نیازهای ضروری به حفظ و رعایت حجاب و عفاف، به نهادینه‌سازی آن کمک کنند. به همین علت، نهادهای فرهنگی با برگزاری برنامه‌های مختلف در راستای دانش‌افزایی کارکنان و کارمندان تحت امر خود و ارائه اطلاعات صحیح و بیان جایگاه و اهمیت این مفهوم در تحقق اهداف انسانی و دینی، قادر خواهند بود تا ضمن آگاهی‌بخشی، نگاه و نگرش افراد جامعه به مسئله حجاب و عفاف را شفاف و منطقی سازند و رفتار آنها را با ارائه الگوها و پیشگامی خود، شکلی صحیح بخشند.

یافته‌های پژوهش حاضر را می‌توان با نتایج پژوهش بانکی پورفرد (۱۳۹۳) مبنی بر ارزش و اهمیت پایه‌ای حجاب همسو دانست که عمدتاً حجاب و عفاف، دارای ارزش بنیادین در جامعه است و کم‌توجهی به حجاب و درپیش گرفتن بی‌حجابی، آسیب‌های متعددی را به همراه خواهد داشت. از طرفی توجه به پیشرفت‌های مختلف جامعه و در نظر گرفتن شرایط محیطی و اجتماعی

برای ارائه حجاب و عفاف، از دیگر یافته‌های پژوهش است که با پژوهش نقی‌پور ایوکی و همکاران (۱۴۰۲) مبنی بر توجه به حجاب سنتی و حجاب نوین و مدیریت صحیح فرهنگ حجاب و عفاف و اصلاح قوانین سنتی در جامعه مدرن همسویی دارد. قوانین مربوط حجاب، مانند سایر قواعد و مقررات اجتماعی، با مرور زمان نیازمند بازنگری و به‌روزرسانی هستند تا افراد بتوانند بر اساس شرایط کنونی جامعه، رفتار مناسب از خود بروز دهند و تصمیم‌گیری نمایند.

تقویت زیرساخت‌ها و در نظر گرفتن شرایط فردی، مانند ویژگی‌های جسمانی و روانی افراد در محیط زندگی و اجتماع، از جمله عوامل زمینه‌ای نهادینه‌سازی حجاب و عفاف است که این امر در پژوهش آینه‌چی و عرب‌خراسانی (۱۴۰۲) نیز اشاره شده است. براین اساس، آنچه برای نهادینه‌سازی حجاب و عفاف اهمیت دارد، حریم و حرمت و جایگاه حجاب است که در پژوهش‌ها و منابع قبل به آن اشاره شد. همچنین داشتن نگاه درون‌سازمانی و برون‌سازمانی به مسئله حجاب و عفاف، با یافته‌های پژوهش مختاریان‌پور و گنجعلی (۱۳۹۰) همسویی دارد.

یافته‌های پژوهش بیانگر این است که از طریق فعالیت‌های مختلف آموزشی، انگیزشی، کنترل و نظارت و اقدامات کاربردی می‌توان نهادینه‌سازی حجاب و عفاف را انجام داد که این یافته نیز با نتایج پژوهش‌های هاشمی سجزئی و رنجبر (۱۴۰۲)، سعیدی رضوانی و غلامی (۱۴۰۲)، جوادی و میرزایی مطلق (۱۴۰۲) و عباسی دره‌بیدی و همکاران (۱۴۰۲) همسو بوده و بیانگر این مطلب است که نهادینه‌سازی حجاب و عفاف، مسئله‌ای چندجانبه است که باید از طریق اقدامات چندبعدی و نگاه فراگیر دنبال شود تا بتوان به نتیجه مطلوب دست پیدا کرد.

از سایر یافته‌های پژوهش می‌توان به نتایج نهادینه‌سازی حجاب و عفاف اشاره نمود که باعث سلامت فردی و اجتماعی، رشد و کمال معنوی و الهی می‌شود. بر همین اساس، نتایج پژوهش‌های ذبیحی (۱۳۹۸)، مهدوی (۱۳۹۶)، سعیدی رضوانی و غلامی (۱۴۰۲) و سایر پژوهش‌های همسو، نمایانگر آثار و نتایج نهادینه شدن حجاب و عفاف هستند.

بدون تردید نهادینه شدن حجاب و عفاف توسط نهادهای فرهنگی، نیازمند آگاهی این نهادها از شرایط اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و مذهبی کشور است که لازم است کارکنان و کارمندان این نهادها با افزایش شناخت خود از مسائل مختلف جامعه، همواره سعی نمایند تا خود در خط مقدم حفظ و رعایت حجاب و عفاف عمل نمایند و از ایجاد دوگانگی‌های ارزشی در

جامعه و تبلیغات سوء دشمن جلوگیری نمایند. همچنین باید در انجام وظایف خود، قوانین مربوط را به صورت جدی و مستمر رعایت نمایند تا بهانه‌ای برای کم‌توجهی یا بی‌توجهی به این مسئله برای دشمنان و بدخواهان قرار نگیرد.

در نتیجه تحقق امور ارزشی و مذهبی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی که مبتنی بر باورها، اعتقادات و ارزش‌های دینی و ملی - میهنی هستند، افزایش شناخت، آگاهی، اصلاح دیدگاه و آمادگی ذهنی برای مقابله با اتفاقات روز ضرورت دارد؛ زیرا رویدادهای دنیای جدید که به دنبال پیشرفت‌های سریع پدید می‌آیند، نوع نگاه انسان به مسائل و موضوعات را تغییر می‌دهد. از طرف دیگر، رویکرد دولت‌ها و حکومت‌ها به مسائل، در اجرای برنامه‌های مختلف اثرگذار است و موفقیت در اموری مانند نهادینه‌سازی حجاب و عفاف در جامعه، راهبردهای علمی و متفاوتی را طلب می‌کند که با توجه به اهمیت حجاب و عفاف، این مسئله (نهادینه‌سازی حجاب و عفاف) نیازمند حرکتی جهادی، علمی و با برنامه است که باید انجام شود. بنابراین در راستای نتایج پژوهش پیشنهاد می‌شود تا از حرکت انفرادی و یا نگاه‌های تک‌علتی به مسئله حجاب و نهادینه‌سازی آن اجتناب شود و دوره‌های مختلف نهادینه‌سازی و آموزش روش‌های حفظ و رعایت حجاب و عفاف برای کارکنان و مسئولان نهادهای فرهنگی برگزار گردد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع

الف) فارسی

۱. استراوس، آنسلم و کوربین، جولیت (۱۴۰۱)، مبانی پژوهش کیفی، فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای، ترجمه: ابراهیم افشار، تهران: نی.
۲. افشانی، سیدعلیرضا و زارعان، احمد (۱۳۹۳ش)، «نقش رسانه در گسترش و تعمیق فرهنگ عفاف و حجاب و تأثیر آن بر امنیت فردی و اجتماعی»، دانش انتظامی خراسان شمالی، سال اول، ش ۳، ص ۴۱-۶۲.
۳. امین، الهام و داودی، علی اصغر (۱۴۰۲ش)، «حجاب، هویت زنانه و هژمونی ایدئولوژیک انقلاب اسلامی در گفتمان آیت‌الله خامنه‌ای علیه السلام»، مطالعات راهبردی بسیج، سال ۲۶، ش ۹۹، ص ۱۲۸-۶.
۴. ایمان، محمدتقی (۱۳۹۱ش)، فلسفه روش تحقیق در علوم انسانی، چاپ اول، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۵. آینده‌چی، عباس و عرب خراسانی، سمیه (۱۴۰۲ش)، «فراتحلیل متغیرهای روان‌شناختی همبسته با حجاب و عفاف»، زنان و خانواده، سال ۱۸، ش ۶۳، ص ۱۵۳-۱۸.
۶. بانکی پورفرد، میرحسین (۱۳۹۳ش)، عفاف و حجاب در سبک زندگی ایرانی اسلامی، تهران: انقلاب اسلامی.
۷. جوادی، سیده پروین و میرزایی مطلق، فرشاد (۱۴۰۲ش)، «راهکارهای مصونیت از آسیب‌های بی‌حجابی و بی‌عفتی در ادب فارسی»، معرفت، ش ۳۰۸، ص ۵۳-۶۲.
۸. خرمی مشکانی، ابراهیم (۱۳۹۲ش)، چرا حجاب؟، تهران: مرسل.
۹. ذبیحی، محمدصادق (۱۳۹۸ش)، حجاب عزت است یا اسارت؟، مشهد: پیام طوس.
۱۰. سعیدی رضوانی، محمود و غلامی، فاطمه (۱۴۰۲ش)، «مشوق‌ها و مصدع‌های رعایت حجاب از نگاه دختران مقاطع ابتدایی»، زنان و خانواده، سال ۱۸، ش ۶۲، ص ۲۹۳-۳۲۲.
۱۱. سیف، علی اکبر (۱۴۰۲ش)، روان‌شناسی پرورشی نوین، تهران: دوران.
۱۲. صفرزاده، سحر (۱۳۸۸ش)، «نقش حجاب زنان در سلامت روانی اجتماع و راهکارهای مقابله‌ای با فرهنگ بدحجابی»، زن و فرهنگ، سال اول، ش ۲، ص ۷۲-۵۹.
۱۳. عباس‌زاده، محمد؛ علیزاده اقدم، محمدباقر؛ سعادت‌تی، موسی و محمدپور، نیر (۱۳۹۱ش)، «نگرشی روان‌شناختی و جامعه‌شناختی به بدحجابی به عنوان یک مسئله اجتماعی»، مهندسی فرهنگی، سال ششم، ش ۶۵-۶۶، ص ۸۸-۱۱۳.
۱۴. عباسی دره‌بیدی، احمد؛ زارعی، طیبیه و کاظمی اسفه، نگار (۱۴۰۲ش)، «واکاوی مدل پارادایمی حجاب مطلوب از دیدگاه دانشجویان دختر مبتنی بر نظریه زمینه‌ای»، فرهنگ در دانشگاه اسلامی، سال سیزدهم، ش ۴۷، ص ۱۱۷-۱۴۶.
۱۵. قربانی سپهر، آرش؛ خلیلی شورکائی، مجید و میرشکاری، محمدرضا (۱۳۹۷ش)، «تأثیر رسانه‌ها بر ترویج عفاف و حجاب در جامعه اسلامی ایرانی»، دانش انتظامی خراسان شمالی، سال پنجم، ش ۱۷، ص ۱۰۹-۱۳۱.
۱۶. محسنی تبریزی، علیرضا (۱۳۹۵ش)، روش تحقیق کیفی در مکاتب تفسیری، تهران: اطلاعات.
۱۷. مختاریان پور، مجید و گنجعلی، اسدالله (۱۳۹۰ش)، «نهادی‌سازی عفاف و حجاب در جامعه: رویکردی فرایندی»، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، دوره چهارم، ش ۲، ص ۱۵۱-۱۱۷.

۱۸. مهدوی، سید ابوالحسن (۱۳۹۶ش)، زیباتر از گل؛ بیست دلیل عقلی و روان‌شناختی برای حجاب برتر، اصفهان: مؤمنون.
۱۹. نقی پور ایوکی، سحر؛ نیکخواه قمصری، نرگس؛ غلامرضا کاشی، محمد جواد و گنجی، محمد (۱۴۰۲ش)، «فرا ترکیب مطالعات حجاب در ایران بعد از انقلاب اسلامی»، پژوهش‌نامه زنان، سال ۱۴، ش ۴۵، ص ۱۴۳-۱۷۲.
۲۰. نیکخواه، سجاد؛ اصلانی، مهدی و رضوان خواه، سلمان (۱۴۰۳ش)، «تبیین نقش عفاف و حجاب در پایداری امنیت اجتماعی از دیدگاه قرآن»، فصلنامه زن و جامعه، سال پانزدهم، ش ۵۸، ص ۱۸۵-۱۹۶.
۲۱. هاشمی سجده‌ئی، ابوالفضل و رنجبر، زهره سادات (۱۴۰۲ش)، «تحلیل مفهومی از شبکه صعودی عفاف؛ مطالعه موردی آیات و روایات عفاف و مفاهیم مرتبط»، معرفت، سال ۳۲، ش ۱، پیاپی ۳۰۴، ص ۴۵-۵۴.

ب) انگلیسی

1. Deraye, M. (2010). Depiction of woman in Iranian cinema, 1970 s to present. *women s studies informational forum* 33. 151-158.
2. Ruby, T. F. (2006). Listening to the voice of Hijab, *women s studies international forum* 29: 54-66.
3. Sohail, S., Anjum, G, & Aziz, M. (2023). Hijab and enclotted cognition: The effect of hijab on interpersonal attitudes in a homogenous Muslim-majority context. *Cogent Psychology*, 10(1). <https://doi.org/10.1080/23311908.2023.2219084>
4. Simorangkir, D. N, & Pamungkas, S. (2022). Social identity construction and negotiation among hijab-wearing Indonesian university students. *Journal of Communication and Religion*, 41(3), 14-31.
5. Fayyaz W, Ambreen M (2023), Hijab and sexual harassment among urban Muslim women: Role of continuity and consistency of practice, *Journal of Humanities, Arts and Social Sciences Studies (HASSS)*, Volume 23, Number 1 (January-April). <https://doi.org/10.14456/hasss.2023.6>
6. Ullah, F (2014). Hijab: A Sociological Analysis of the use and advantages of Hijab and Among Female University Students in Pakhtun Society. Available in: https://www.researchgate.net/publication/299848867_Hijab_A_Sociological_Analysis_of_the_use_and_advantages_of_Hijab_and_Among_Female_University_Students_in_Pakhtun_Society
7. Basel A. H, (2023). Hijab as a Symbol of Resistance, Discrimination, and Solidarity: Exploring the Complex Intersection of Islamophobia and Identity (July 28, 2023). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4617239>